

TARDY JÁNOS–SZARVAS IMRE

A Yellowstone-tól a geoparkokig Új esély a földtudományi értékek védelmére

„...a természet védelme ma a természet értékes alkotásainak védelme az ember ellen.”
Ilosvay Lajos (1930)

Valóban egyoldalúan élővilág-centrikus-e a természetvédelem? Miért nem törődünk kellő súllyal a földtani örökség védelmével? Ilyen és ehhez hasonló kérdések, megjegyzések hangoznak el nap mint nap. Okkal? Vagy ok nélkül? Megérett az idő a számvetésre, és az UNESCO által a Föld bolygó esztendejének nyilvánított 2008. kiváló alkalom a reális válaszadásra. Legalábbis annak megkísérlésére.

Élő és élettelen – arányok és aránytalanságok

Földünk első, „hivatásos” természetvédelmi intézményei a nemzeti parkok (1872. Egyesült Államok – Yellowstone; 1883. Kanada – Banff Nemzeti Park; 1903. Svédország – Abisko Nemzeti Park; 1919. Egyesült Államok – Grand Canyon Nemzeti Park). Aligha kétséges a nemzeti parki minősítés, a sok esetben UNESCO világörökségi címmel is együtt járó „arisztokratikus” megkülönböztetés, ami nem csekély mértékben e csodálatos örökségek földtani-felszínalaktani értékeinek, és az általuk különösen látványossá varázsolt tájaknak szól. Még nem merült a feledés homályába az a meglehetősen hosszan tartó időszak, amikor a földtudományi értékek megóvásáért felszólaló, avagy a döntéshozatalban az „élettelen” természeti örökség védelmében intézkedő szakembereket sokan megmosolyogták, s tevékenységük velejárójaként méltánytalanul és aránytalanul sok egzisztenciális kockázatot kellett vállalniuk.

Változtak az idők, változtak a körülmények, változott a földtudományok és intézményeinek helyzete. Ma, s ez öröm valamennyiünknek, hálás dolog beszélni az örökségek védelméről, s kockázatok nélkül tenni is lehet érte, intézményi hovatartozástól függetlenül. A külszíni bányászat sajnálatos összeroppanása mind kevesebb új értéket hoz számunkra, egyúttal a megismert és „jegyzett” szelvények, képződmények csekély töredékét sikerül csak a mindent elfedő természetes szukcessziótól mentesíteni. Ma „csupán” pénz és szándék kérdése, hogy menthetők-e a védelemre, megőrzésre és kiépítésre, bemutatásra érdemes földtudományi értékeink.

Ívelt andezitkötegek Béren

Geológia és táj, földtudományi értékek és tájak védelme. Egymás nélkül

értelmezhetetlen szakterületek, kifejezések és törekvések. Ahhoz vita sem férhet, hogy a komplex értékvédelmet célul kitűző természetvédelem az élővilág megmentését prioritásként kezeli. S ez így van mindenütt a világon. A gondok ott mutatkoznak, ahol az „egészséges” arányok indokolatlanul felborulnak. Az élővilág, a társulások, a növény- és állatfajok oltalmát nemzetközi összefogással szavatolni hivatott egyezmények, jogérvényű megállapodások nagy számával szemben a földtudományi örökség (nevezzük ezzel a kifejezéssel a földtani és felszínalaktani értékeket, benne a barlangokkal) oltalmának – a Pro- GEO nemes, de erőtlennek bizonyult törekvéseitől, kezdeményezéseitől eltekintve – a nemzetközi egyezmények és szervezetek sorában a mai napig semmiféle hatékony intézménye, egyezménye nincs. Mindez annak ismeretében érthetetlen különösen, hogy a nemzetközi földtani és földrajzi világszervezetek (a Nemzetközi Földtudományi Unió – 1961, a Nemzetközi Földrajzi Unió – 1922) a legnagyobb múltú, hatékony, nagy elismertségnek örvendő globális szakmai intézmények közé tartoznak.

A nemzetközi természetvédelmi egyezmények ismeretében az aránytalanságra utaló felvetés tehát jogosnak tűnik. Mindez nemzetközileg – értelemszerűen – a földtani örökség védelmének méltánytalan háttérbe szorítását eredményezte, amely azonban Magyarországon, a magyar természetvédelem gyakorlatában és jogalkotásának folyamatában, egyes politikailag erőteljesen átitatott korszakoktól eltekintve, nem volt tetten érhető. A kilencvenes évek elején a magyar természetvédelemnek is számottevő szerepe volt a ProGEO életében, amely néhány éven át dr. Rádai Ödön személyében magyar titkárral működött, s egyik első, sikeres európai rendezvényét is Magyarországon, a magyar természetvédelem szervezésében tartotta. E sorban nem feledkezhetünk meg az ipolytarnóci fejlesztések további sorsát megalapozó Neogén Világkongresszusról (1985), számos, nemzetközi jelentőségű földtani örökség színvonalas kiépítéséről, a Földtani Természetvédelem Napjának (sajnos, mára megszüntetett) ünnepéről, és a selmeci hagyományokat felelevenítve bányászokkal, majd erdészekkel is közös szakmai-tudományos rendezvényeiről, a középiskolás diákoknak kiírt, földtani örökség védelmét célzó és a nem védett területekre irányuló (mára ugyancsak megszüntetett) országos pályázatokról, a földtudományi értékek védelmét szolgáló részletes jogi szabályozásról sem.

Hasonló a kép a barlangok védelméről is: az 1965-ben alapított világszervezetnek (UIS) már van „barlangvédelmi és kezelési bizottsága”, de semmiféle hivatalos nemzetközi összefogás e téren sem rajzolódott még ki. Szemben a barlangok védelméről, hasznosításáról rendelkező hatályos magyar jogszabályokkal, mindennekelőtt a természet védelméről szóló, 1997. január 1-jével hatályba lépett 1996. évi LIII. törvény vonatkozó cikkelyeivel és a barlangok „ex lege” védettségét kimondó joganyaggal. Ez a hatályos szabályozás messze megelőzte korát, s nemzetközi összehasonlításban is a mai napig egyedülálló.

A Somoskő bazaltzuhataga

A miértekre, az okokra és a természetvédelem ezen nemzetközileg tetten érhető egyenlenségekre adott válaszaira más alkalommal még visszatérünk. Most örvendjünk, mert valami megmozdult: az UNESCO a 2008-as esztendő a Föld bolygó évének nyilvánította, s végre felerősödhetnek azok a hangok, amelyek a két értékcsoporthoz (ti. „élő” és „élettelen”) egymásra utaltságát hangsúlyozzák, s a komplementer elv, az egymás mellettség egészséges elvét követve közös tudományos programokat és egyéb kezdeményezéseket szorgalmaznak. Merkantil (lásd még: kapzsi, mohó, profitorientált stb.) világunkban a földtudományok és a környezettudományok számára részben kedvező szemléleti változások jelei érzékelhetők. Ugyanis nagy a baj: a klímaváltozással, a bányászat erőteljes visszafogásával egyidejűleg a megnyilatkozások szintjén felértékelődött a természetvédelem üzenete, bár a napi gyakorlat ma még más irányt követ. Ez a kedvező irányú szemléletváltás, persze, Magyarországon sem előzmények nélküli. Tallózzunk ezek sorában.

Zsigmond királytól a Természetvédelmi Tanácsig

Zsigmond király 1426. évi rendelete a „fenntartható használat” és a „racionális erőforrás-gazdálkodás” jegyében született, amikor a felvidéki bányavárosok térségében az ásványi nyersanyagkincs és a bányászathoz nélkülözhetetlen faanyag tulajdonosaként az erdők kíméletes és ésszerű használatára, s ezzel a talajerózió elleni védelemre szólította fel a tulajdonosokat: „azon erdőrészeknek, melynek fáit kivágattak, felszántást semmi szín alatt meg ne engedje, hogy újra erdő nőhessen fel.”

Az 1565. és 1669. évi erdőrendtartási törvények (majd II. Lipót 1790. évi dekrétuma) – Zsigmond rendeletéhez hasonlóan – a talajerózió elleni védelem érdekében ugyancsak az erdők pusztításának megakadályozásáról rendelkeztek: „A pusztító ellen ügyésszi kereset terhe alatt, a szükséghez képest erdei zárlatot alkalmazva, akadályozzák meg a pusztítást!” Elrendelte, hogy az erdők kezelésére gondnokot kell kirendelni, s közzétette, hogy az elkövetőkre 200 forint pénzbírság is kivethető. Hasonlóképpen rendelkezett az 1879. évi erdőtvény, amikor a tarvágást tiltotta: „az elkopárosodás veszélyének kitétt erdőrészeket véderdőkként való kijelölése”.

Kubinyi Ferenc 1836-ban megkezdte az ipolytárnóci „óriási kövült fa” feltárását, s egyes darabjait – miként utóbb bizonyosságot nyert, nem alaptalan óvatosságból – múzeumokba szállította. Tanulmányában ugyanakkor rögzítette az „in situ” megőrzés fontosságát. 1866-ban a fatörzs legsérülékenyebb részei fölé a világ egyik első ilyen jellegű építményeként, kifejezetten az ősmaradvány megőrzését szolgáló védőpincét emeltek. A lelőhely és a leletanyag védetté nyilvánítására 1944-ig nem került sor, a leletek csaknem másfél évszázadon át az enyészet és a vandalizmus áldozatává váltak.

Szontágh Tamás geológus 1880-ban, 8 évvel az első nemzeti park (Yellowstone NP) alapítását követően közzétett indítványában „a természeti remekök óvása, gondozása, fenntartása érdekében...” emelt szót, s számos földtani érték sorában fokozott védelmet kért a Somoskő bazaltoszlopaira.

Sajó Károly (1905) a tudósok felelősségét citálta a visszafordíthatatlan károsodásnak, pusztulásnak kitétt földtani értékek megmentésében: „Nem a tudomány és nem a tudomány emberei rombolják a természet kincseit, hanem azok, a kiknek éppen fogalmuk sincs, minő csodálatos sokféleségű remekművek töltik meg bolygónk felszínét: remekművek, melyek kihatása pótolhatatlan, mivel a durva emberi munka még csak meg sem tudja közelíteni a szerves és szervetlen világ finomságait. Hanem egyben igenis hibásak voltak a múlt századbeli tudósok! Abban, hogy a tudomány vétőjét

nem igyekeztek a kellő energiával hangoztatni, valahányszor az anyatermészetnek milliónyi éveken át, szakadatlan munkával létrehozott élő és élettelen műveit, rövid pár évtized alatt részint a teljes megsemmisülés örvényébe, részint a pusztulás lejtőjének már-már legalsó fokára engedték jutni.”

Rétegvulkán szelvénye Sámsonházán

Darányi Ignác földművelésügyi miniszter (1909) felszólítására 147 „tudományosan is érdekes geológiai alakulás” megőrzésére, fenntartására érkezett javaslat. Egyebek között javaslatot fogalmazott meg a Bihar-hegység központi részének nemzeti parkká minősítésére, s a kiemelkedő természeti értékek állami tulajdonba vételére. 1913-ban a „természeti ritkaságok és szépségek védelme, gondozása. Nemzeti park” címen – sok késői utódjával szemben – az élő és az élettelen világ védelmének elválaszthatatlan voltáról értekezett. A Magyar Természettudományi Társulathoz 1909-ben címzett levelében „a Törvényhatóságok munkájának támogatására... a természeti emlékek szabályozására” kezdeményezte a „tudományosan érdekes kőzetalakulások a föld felületén, vagy a föld mélyében, az őstőzeglápok és tőzegttelepek részletei, az esztétikai vagy egyéb nézőpontokból különösen érdekes természeti alkotások” összeírását.

Id. Lóczy Lajos (1910) javaslatot fogalmazott meg a Balaton-mellék védelmére, különös tekintettel a Badacsonyi Kőkapu sziklájának és kőoszlopainak („ajánlatos volna, ha a kőtermelés a föld alatt folytatódna...”), a Szent György-hegy kőszákjainak, bazaltszlopainak, a Tihanyi-félsziget formakincsének (Barátlakások, Remete- barlangok, a tihanyi Óvár, Aranyház gejzírtkúp, a Csúcs-hegy gejzírerupciós üregei) oltalmára. Böckh Hugóhoz írt levelében (1910) leszögezte: „Mindezen helyeknek megvédését nemcsak egyes ritka természeti és idegenforgalmi jelentőségű szépségeinek megőrzése érdekében, hanem tudományos értékük szempontjából is szükségesnek tartom.”

A jeles Kaukázus-kutató, Déchy Mór 1912-ben szót emel „egyres természeti ritkaságoknak, érdekes alakulásoknak, mint barlangoknak, vízeséseknek, jégkorszaki vándorköveknek pusztulástól való megmentése érdekében”.

Br. Ghillány Imre földművelésügyi miniszter 1914-ben levelet intézett a Természettudományi Társulathoz, melyben a Kaán Károly által összeírt „124 tudományosan érdekes kőzetalakulást, 13 őstőzeg- telepet és lápot, 190 esztétikailag különösen értékes és érdekes természeti alkotást, 148 természeti különlegességet” javasolt védelemre. Aháború azonban közbeszólt.

Cholnoky Jenő 1923-ban védelmet kért az „alföldi mocsarak, és a szikes vidék, a Kis-Balaton, a kunsági futóhomok-terület, a balatoni bazaltsapkás tanúhegyek, az aggteleki Baradla-barlang, továbbá minden melegforrás és

néhány hidegforrás” számára.

Ipolytarnóc továbbra is védelemért kiáltott: Mauritz Béla (1929) szót emelt a „maguk nemében páratlan ipolytarnóci miocénkori lábnyomok” megóvásáért.

Id. Markó Károly fametszete a tarnóci kövült fáról, 1840-ből

A táj arculatát meghatározó földtani és felszínalaktani értékek megmentése a társadalmi közéletet is megmozgatta: Herczegh Ferenc (1929) emlékeztető kiáltványban sürgette a badacsonyi bányaművelés megszüntetését: „Elképzelhetetlen, hogy a fölháborodásnak mekkora vihara rázná meg Németországot, ha valaki ott szét akarná repeszteni a Kyffhäuser-hegyet, vagy el akarná talicskázni a rajnaparti Loreley- sziklát. Mi magyarok azonban tompán, legfőlegb valami tehetetlen keserőséggel a szívünkben nézzük, ha a magánérdek úgy gázol végig a nemzeten, mint a bivaly a virágos kertben.” Herczegh Ferenc, az író szabadságával és előrelátásával ennél is tovább ment: „Van valami, ami szentebb a magántulajdonnál is, és minden szerzett jognál: a nemzeti érdek. Ha nemzeti érdekből meg kell védeni a történelmi műemléket saját birtokosának értelmetlensége, vagy kapzsisága ellen, akkor hogyan szabad eltérni, hogy megsemmisítsék az Úristen remekművét, amelynek szépsége közös tulajdona minden magyar embernek.”

Az erdőmérnök államtitkár és akadémikus, Kaán Károly (1931) a „védett geológiai alakulatok” fogalmáról értekezett: „Jórészt olyan kőzetbeli alakulatok ezek, amelyek a táj képének kedvesen kiegészítő részei, bizarrabb kialakulásúak és így a geológiai formájuk miatt megbecsülésre érdemesek. Tudományosan értékes geológiai képződmények akkor kerülnek a védett kőzetbeli alakulatok közé, ha gazdaságilag művelt területen fordulnak elő és nagyobb számban való védelembé fogadásuk a tudomány érdekeit szolgálja.” Fontos üzenete máig érvényes: „Különös kötelességünk, hogy gonddal megóvjuk nemzetünk számára az ország megcsonkított testén található pótolhatatlan természeti ereklyéket, a látványosan szép, vagy tudományosan becses természeti ritkaságokat.”

A Badacsony megmentéséért a század első évtizedétől folytatott „küzdelemnek” Cholnoky Jenő, a Természetvédelmi Tanács elnökeként (1941) maga is részese volt. A nagyszabású akció, az MTA, a Természetvédelmi Tanács és a magyar értelmiség összefogásával 1965-ben vezetett eredményre. A Tanács Cholnokyt követő elnöke Vadász Elemér volt. Elnöki ténykedése időszakában védetté nyilvánítottak 132 természeti értéket, egyebek között a Vass Imre-, a Béke-, a Szabadság-barlangot, a Baradla-barlangot és felszíni védőterületét, az úrkúti Csárda-hegy őskarsztját, a Velencei- hegység gránit lepusztulásformáit, a budai Sas-hegyet, a Szomolyai-kaptárköveket, a lillafüredi barlangokat, a

Szemlőhegyi- barlangot és létrehozták az első tájvédelmi körzetet (Tihanyi-félsziget).

A földtudományi örökség védelmének kronológiája – terjedelmi okokból – nem teljes. Ma elmondhatjuk, hogy a magyar természetvédelem nem kezelte mostohagyermekként ezt az örökséget, legfeljebb hatékonyságának gazdasági és politikai okokra visszavezethető időnkénti egyenetlensége kérhető számon.

Elsősorban földtani értékei okán nyilvánították védetté – egyebek között – a Rudabányai őshominida-lelőhelyét, a Várpalotai homokbányát, a nyirádi Darvas-tó és az úrkúti Csárda-hegy őskarsztját, az Ipolytarnóci ősmaradványok lelőhelyét, a Szomolyai-kaptárköveket, a Megyer-hegyitengerszemet, az Abaligeti-barlangot és felszínét, a Meleg-mány-völgyet, a Jakabhegyet, a villányi Templom-hegyet, a Szársomlyót, a Pálvölgyi-barlangot és felszínét, a Szemlő-hegyi-barlangot és felszínét, a Pákozdi-ingóköveket, a Vértesszőlősi előembertelepet, a tatai Kálváriadombot, a Dunaalmási kőfejtőket, a Csólyospálosi rétimészko- és dolomitfeltárást, a Kélethalmi-homokbuckákat, s nyert – a világon egyedülként – ex lege védelmet az összes barlang, forrás, szikes tó és láp. Földtani tanösvényeink száma nemzetközi összehasonlításban is állja a „versenyt”, állapotuk már kevésbé.

Külön említést érdemelnek a földtani alapszelvények (sztratotípus vagy típus-szelvény) és azok sorsalakulása. Az alapszelvény névvel ellátott (rétegzett) rétegtani egység vagy kulcsfontosságú (standard) réteghatár, vagy hivatkozásjellegű (referencia) előfordulások a földtani örökség kutatási és oktatási célokat egyaránt szolgáló, sok esetben látványos képződményei, formái. Többségének jelenlegi állapota – a fenntartási költségek elapadása és a közöny miatt – aggasztó.

Ilyen előzmények után jutunk el egy viszonylag új fogalomhoz, a földtudományi örökség és a tudományos szakterületek közötti új együttműködés nagyszerű, új lehetőségéhez, a geoparkokhoz.

Mi a geopark?

„A kulturális fejlődés csak a természet munkájával összhangban, tehát csak akkor lehet egészséges és tartósan eredményes, ha az emberi alkotások nem a természet romjain, de a természeti alkotások keretében foglalnak

tért.”

(Kaán Károly, 1909)

Olyan terület, amely földtudományi (földtani, felszínalaktani, vízföldrajzi, talajtani, őslénytani stb.) értékekben, képződményekben, formákban, bányászati- bányászattörténeti emlékekben, ún. site-okban különösen gazdag.

A földtudományi örökség objektumaira építve holisztikus egységként reprezentálja a védelem, az oktatás, a kutatás és a térségfejlesztés törekvéseit. Valójában egy új alapokra helyezett térségfejlesztési koncepció típusa, hiszen olyan nagyságú, gazdaságilag életképes területekről van szó, ahol elsősorban a földtudományi értékek vonzerején alapuló fenntartható, környezetbarát turizmus (geoturizmus) valósítható meg, mely a térség gazdasági felemelkedésének szolgálatába állítható. Egészében nem feltétel az értékek nemzetközi jelentősége, de egyedi értékei sorában előnyt jelent, ha a terület több ilyenrel is rendelkezik, mert csak a kiemelkedő adottságúak válhatnak a rangot jelentő nemzetközi geopark-hálózat tagjává. Az érintett területen előforduló értékes tájjelemek sorában meghatározó arányt kell képviselnie a földtudományi örökségnek, de a geopark egyúttal más típusú

értékek hordozója is. Helyét illetően elvileg bárhol létesíthető és kiterjedése sincs korlátozva, de a geoparknak pontosan lehatárolt és kellő kiterjedésű területével alkalmasnak kell lennie arra, hogy határain belül a térségi fejlesztési programokhoz illeszkedjen, s a támogatások igénybevételével komplex gazdasági fejlesztések megvalósítására is módot nyújtson.

A „komplex geoturizmus” sajátossága, hogy a terület a földtudományi örökségek mellett biológiai, régészeti, antropológiai, néprajzi, egyéb kulturális és történelmi értékek gazdag kínálatának hordozója is.

Földrajz - geoparkok - tudományközi együttműködés

A geoparkon belüli látványosságok hálózatot kell, hogy alkossanak, amelyeken elengedhetetlen, hogy speciális, de inkább iránymutató, semmint korlátozó védelmi és kezelési intézkedéseket érvényesítenek. A geopark kezelését az érintett résztvevők delegáltjainak tanácsa irányítja a különböző tudományos intézményekkel szoros együttműködésben. A működőképes geopark aktív szerepet játszik a térség gazdasági fejlesztésében, sajátos arculatot kölcsönöz, és közvetlen befolyást gyakorol az ott lakók életfeltételeire és környezetére. Fontos cél, hogy a helyi közösségek tudatában legyenek a területükön található értékeknek, felismerjék a földtudományi értékek megőrzésében és bemutatásában rejlő lehetőségeket, tevékeny részesei legyenek azok oltalmának, aktívan részt vegyenek a terület egészének kulturális újjáélesztésében, hagyományaik őrzésében. A geopark fontos küldetése a környezetismereti oktatás, helyszíne és eszköze a földtudományi képzésnek és a tudományos (elsősorban a földtudományi és a táj-) kutatásnak. A geopark letéteményese a természeti környezet megóvásának, s részesei elfogadják a fenntartható gazdaságfejlesztés politikáját. Az európai geoparkok az Európai Geoparkhálózaton belül működnek, de a cím elnyerését követően részesei lesznek a Globális Geoparkhálózatnak is. A geopark a globális geoturizmus vérkeringésében, mint az idegenforgalom egyik gyorsan fejlődő ágazata, eddig ismeretlen, új lehetőségeket teremt a vidék jövőformálásában és a földtudományi értékek jelentőségének felismerésében.

A kölcsönös előnyöket és kötelezettségeket szem előtt tartva, működtetésének fontos eleme, hogy szereplői között jelen legyenek a helyi közösségek, a tudományos és oktatási intézmények, a gazdasági vállalkozók, a turizmus fejlesztésében érdekeltek, a társadalmi szervezetek képviselői. Az ábrán látható összefüggések rendszerében a geopark számos tudományterület és tevékenység önkéntes együttműködésén alapuló

komplex intézménye. A geopark fontos szerepet tölt be az oktatás, a képzés és ismeretterjesztés területén. Küldetése, hogy elősegítse a földtudományi szakemberek és a helyi lakosság párbeszédét, s hogy a helyi oktatási tematikában is helyet kapjon a geopark földtudományi értékeinek ismerete. Hangsúlyozni kell, hogy a geopark nem egy újabb természetvédelmi kategória, de a természetvédelemre a geopark életében lényeges szerep hárul! A geopark intézménye alulról építkező folyamat, erős, több lábon álló, bevethető segítők közreműködésével és a hosszú távú pénzügyi támogatáshoz szükséges politikai akarattal. Súlyos hiba volna ezt nem figyelembe venni, hiszen a geoparkok működtetése csak a vidékfejlesztés, a turizmus, a természetvédelem, az oktatás, a tudományos kutatások és más ágazatok, különböző tudományterületek együttes közreműködésével és támogatásával lehetséges. Nem véletlen, hogy ma még egyetlen ország sem alkotott „geopark törvényt” (erre ugyanis nincs szükség), de ennél alacsonyabb szintű ágazati jogszabályok sincsenek. Éppen elég a geopark területén élő hatályos jogszabályok érvényesítése a geoparkokra megfogalmazott irányelvek elsődlegességével. A helyi kezdeményezéseknek kell teret adni, a jelölések és működtetés szakmai elbírálása pedig az UNESCO megfelelő szervezetének a dolga.

Fontos megjegyezni, hogy a geopark cím (mely elnevezés logójával együtt védelem alatt áll, s a védjegy csak a cím elnyerését követően használható) nem az UNESCO világörökség címének valamiféle „vígaszága”, sokkal inkább egy új, az UNESCO által elismert, s várhatóan a közeljövőben már önálló UNESCO kategória. Lényeges szempont az is, hogy a geopark működtetését ne a tiltások, megszorítások gyarapodása jellemezze, de nem lehet cél a „címhalmozás” sem. Elsősorban ne ott „fedezzük fel” az újat, az egyedít, ahol annak létét már nemzetközi, vagy éppen nemzeti elismertség és kiszámítható állami támogatás övezi. Ne a már világörökségi címmel büszkélkedő nemzeti parki területek jussanak újabb és újabb címekhez. E téren világszerte az alapítói célokkal ellentétes folyamatok tapasztalhatók Európában épp úgy, mint Kínában. Az értékek mentése világszerte a halmozottan hátrányos térségekben a legnagyobb feladat és az egyik legnemesebb kötelezettség. (Elég rápillantani a Nature Conservancy úgynevezett „vörös pont” térképére, hogy felismerjük: a biológiai sokféleség tekintetében legértékesebb, legdiverzebb, ám legveszélyeztetettebb pontok éppen a legszegényebb kontinensrészekben találhatók. Ott, ahol a „civilizált világ” kapzsiságától még oly sok minden megmenekült (kérdés: meddig?), ám ahol önerőből esély sincs azok fenntartására, világörökségi és egyéb címek, elismerések elnyerésére. „Kicsiben” ez a jelenség nálunk is felfedezhető: ott érdemes elsősorban kezdeményező szándékkal beavatkozni és segíteni, nemzetközileg is figyelmet kelteni, támogatást nyújtani és szerezni (például geopark létrehozásával), ahol még van mire építeni, ám mindez önerőből nem megy. Ilyen a Nógrád–Novohrad Geopark kezdeményezés is.

A Nógrád–Novohrad Geopark logója

A geopark a vidék jövőjét formáló, népességmegtartó lehetőség, az egészséges patriotizmus és a földtudományi értékekben rejlő lehetőségek kiaknázásának egyik újszerű módja, eszköze. Igazából ott töltheti be feladatát, ahol a vidék több lábon áll, s megfelelő központi támogatás igénybevételével önerőből is képes szervezni saját jövőjét. Miként nincs hatékony falusi turizmus sem jól prosperáló mezőgazdaság, farmgazdálkodás nélkül, geoturizmus sem lehetséges a vidékből kiszakítottan, önmagában.

A „sikertörténet” kezdete és első lépései

A geoparkfogalom első ízben 1996-ban fogant meg a Pekingben rendezett Nemzetközi Geológiai Kongresszuson. 1997-ben az UNESCO Földtudományi Tagozata meghirdette a Geopark Programot, ám a kezdeményezés a Természetvédelmi Világszervezet (IUCN) és az UNESCO Világörökség Központ (WHC) közötti viták miatt hamarosan elhalt. (Az UNESCO taktikai okokból eredetileg úgy gondolta, hogy a világörökségi nevezésen elbukott olyan földtani, őslénytani érdekelttségű védett területek számára hoznák létre a geopark kategóriát, melyek az IUCN földtani szakértőinek sokszor vitatott szakvéleményei alapján nem érték el a globálisan egyetemes értéknek nevezett követelményeket. A közgyűlés azonban pénzügyi okok miatt nem támogatta ezt a kezdeményezést, ezért a geoparkos témát az UNESCO illetékesei akkor levették a napirendről. Fontos körülmény, hogy ekkor a földtudományi jelentőségű világörökségi helyszínek aránya alig érte el a 3 százalékot és egyetlen szervezet sem képviselte a földtudományi örökség védelmét). Az Európai Geoparkhálózatot 2000-ben francia és görög kezdeményezésre négy (görög, spanyol, német, francia) alapító szervezet hívta életre a görögországi Leszbosz szigetén. 2004 októberében az UNESCO Földtudományi Osztálya is „felsorakozott” a kezdeményezéshez, s Párizsban, az Európai Geoparkmodellt adaptálva meghirdette a Globális Geoparkhálózatot. A nyilatkozattal az UNESCO elismerte az Európai Geoparkhálózat létjogosultságát, s hogy meghirdetett célja és működtetési rendszere referenciaként szolgál a világ más részein is létrehozandó hasonló regionális hálózatokhoz. A jelek ma egyértelműen arra utalnak, hogy az UNESCO közgyűlése, a pénzügyi fedezet megteremtése esetén a világörökség helyszínekhez és a bioszféra-rezervátumokhoz hasonló, önálló UNESCO-kategória rangjára emeli a geoparkokat. A Geoparkhálózatban 2004-ig csak EU országai képviseltették magukat, s ügyes menedzseléssel, jelentős INTERREG-forrásokkal számottevő, elsősorban a földtani értékek bemutatására irányuló fejlesztéseket hajtottak végre. Ma az európai hálózatnak 13 ország 32 geoparkkal részese, a

Globális Geoparkhálózatnak 18 országból 57 tagja van. Az érdeklődés robbanásszerű, a nemes vetélkedés immáron világméretű. Az UNESCO, az Agenda 21 célkitűzéseivel és az 1972. évi világörökségi egyezményrel összhangban irányelveket fogalmazott meg, amely rögzíti az Európai Geoparkhálózat és a Globális Geoparkhálózat egymáshoz, és az UNESCO egyéb szervezeteihez (Világörökség Központ és a MAB-világhálózat) való viszonyát.

Magyar geopark-kezdeményezések

Palóc úton a földtani örökség nyomában A Nógrád–Novohrad Geopark Kezdeményezés

„Ó kedves virágai a palócföldnek! A tündérgert sem szebb talán, a kelet gyöngyei sem bájolóbbak, mint a ti boróka-bogyóitok. Ez a szőnyeg, amely az én bölcsőm alá volt terítve, amelyet én annyiszor megtapodtam. Valami édes csiklandozást érzek a talpamon, ha rátok lépek... vagy talán a szívembe van az.” A geopark területének rövid bemutatása Mikszáth Kálmán költői gondolataival és Noszky Jenő 1930- ban kelt szakmai soraival válik „teljessé”: A tervezett geopark bazaltterülete „a Palócföld közepén, Gömör-és Nógrád megyék határán terül el. ...a nógrád-gömörinek egyes részletei, még szépség dolgában is felveszik a versenyt. Tudományos szempontból pedig: főként geológiai, vulkánológiai tekintetben jóval érdekesebbek és változatosabbak...” (ti. a többinél). A Kárpát-Pannon térségben, de Európában is egyedülálló a vulkáni képződmények oly jelentős változatossága, amelyet ez a cserhádi vidék rejt. A térség nemzetközi szinten is jegyzett sajátossága, hogy egy viszonylag kis területen a vulkáni működés ennyire széles spektruma őrzi nyomait a néma kőzetekben. Pusztító riolitos horzsakőárak, víz alatt és szárazföldön felépült andezites rétegvulkánok és több kilométeren keresztül követhető telérhálózat, Európa egyik legnagyobb, összefüggő bazaltfennsíkja, mélyen lepusztult andezit és bazalt tűzhányók kürtői, diatrémák és egy igazi látványosság, a bazalt és andezit lávaközetek hűlése során kialakult szabályos, hajlott kőzetoszlopkötegek, az izzó magma és a hideg, nedves üledék kölcsönhatása következtében kialakult nagy méretű, kőbe zárt gázbuborékok.

Ipolytarnóc ősvilági élőhelye, Kazár kipreparálódott eróziós felszíne, ignimbrít „badlandje”, Sámsonháza látványos rétegvulkáni szelvénye, Somoskő bazaltzuhataga, a konkávan görbülő ívelt andezitoszlopok kötegeiről elhíresült béri dyke, Szentkút üledékes kőzetbe vájt barlanglakásai, Tar csevicéi és sztúpája, andezit- és bazalttelérek tarajaira, vulkáni kürtők kimagasló csúcsaira épült középkori végvárak (Fülek, Karancs, Salgó, Somos-kő, Holló-kő, Szanda) maradványai, a hollókői Ófalu világörökségi helyszíne, Salgótariján bányamúzeuma, Szécsény értékes műemlékei – és a sor hosszan folytatható.

Ma táj és ember egymást formálják. Az eldugott völgyekben megbúvó kis települések lakói egymástól elszigetelődve alakították ki egyedi, mives viseletüket, s hagyományaikat évszázadok óta hűen ápolják. Minden kis településnek megvan a csak rá jellemző, egyedi jellegzetessége, levegőjének és konyhájának íze-zamata. A palóc vendégszeretet messze földön híres. A határon átnyúló, magyar–szlovák geopark-kezdeményezés reménybeli sikere egy szegény, de gazdag örökséggel bíró vidék összefogásának eredménye lehet. Ahogy a helyiek mondják: „elesettek vagyunk, szegények, de hitünkben, múltunkban, megtartott értékeinkben gazdagok!”

A Tapolcai-medence vulkáni kúpjai (Korbély Barnabás felvétele)

A geopark gondolata az 1990-es évek végén fogalmazódott meg magyar (Bükki Nemzeti Park Igazgatóság) és szlovákiai (Cerova Vrchovina CHKO) természetvédelmi szervek és kistérségi szakértők projektterveként. A Nógrádi Geopark nemzetközi követelmények szerinti szakmai előkészítése a Salgótarjáni kistérség kezdeményezésére a Magyarhoni Földtani Társulat szervezésében folyt 2005–2007 között (a projekt, a terület több mint húsz tudományág és szakterület komplex feldolgozásának és értékelésének szakmai irányítói e sorok írói), a legnemesebb értelemben vett interdiszciplinaritás jegyében. A tervezett Nógrád-Novohrad Geopark területe: 1587 km², 63 magyarországi és 28 szlovákiai településsel. A leendő geopark jelképe Somoskő várát ábrázolja, melynek lábánál húzódik – miként azt a vártorony csúcsánál megszakadó félköríves felírás is sejteti – a trianoni országhatár. A vár a földtani múltból építkezik, bazaltsziclán áll, alatta a híres ívelt bazaltorgonák zuhatagja.

Hegyesű (Balaton-felvidék) Tardy János felvétele

A szétszakított tájat és közösségeket újraegyesítő geopark adminisztratív központjainak Fülek és Salgótarján ad majd otthont, szakmai központjaként az Ipolytarnóci Ősmaradványok Természetvédelmi Terület kínálkozik. Tarnóc és a geopark esélyeit az IUCN és az UNESCO 2004 évi világörökségi szakértői jelentése is erősíti.

*A megszelídült tűzhányók és a dinoszauroszok Földje
A Bakony–Balaton Geopark kezdeményezés*

Beudant és Lóczy Lajos nevével megalapozott kiterjedt kutatási programok, látványos táji és „geodiverzitás”, a (javarészt Kopek Annamária és Tardy János szervezésében) zömmel 2002 előtt létrehozott, később újjakkal bővülő színvonalas bemutatóhelyek, tanösvények, látogatóközpontok, a turizmus számára kiépített barlangok, nemzetközi ismertség és nemes borok vidéke. A tervezett, 3100 km² kiterjedésű, 149 települést magába foglaló, a Nemzeti Park Igazgatóság (Korbély Barnabás) szakmai irányításával készülő geopark az 1997-ben létrehozott Balatonfelvidéki Nemzeti Park és a Bakonyi Tájvédelmi Körzet látványos, földtudományi elemekben gazdag vidékét öleli fel.